

УДК 331.101

Шишкіна О. О., к.е.н., старший викладач, Похно В. О., студент
(Національний університет водного господарства та
Природокористування, м. Рівне)

ТІНЬОВА ЗАЙНЯТІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОРУШЕННЯ ПРАВА ПРАЦІВНИКІВ НА ГІДНУ ПРАЦЮ

Наведено сутність поняття «тіньова зайнятість», причини та наслідки її існування для суб'єктів трудових відносин. Обґрунтовано вплив тіньової зайнятості як фактора порушення права працівників на гідну працю. Запропоновано теоретичні заходи щодо скорочення тіньової зайнятості населення Рівненської області.

Ключові слова: тіньова зайнятість, причини та наслідки тіньової зайнятості, гідна праця, переваги та недоліки існування тіньової зайнятості.

Постановка проблеми. Високий рівень тіньової національної економіки є відображенням поширення економічної злочинності, корупції в органах державної влади, нелегальної економічної діяльності, наслідком низької правової, податкової культури та слабкістю соціально-економічних інститутів. Стратегією національної безпеки України значний рівень тінізації розглядається як загроза життєво важливим національним інтересам. Серед сучасних питань економічних відносин важливою є детінізація ринку праці. Актуальність проблеми легалізації зайнятості та заробітної плати на сьогодні зумовлена її масштабами та надзвичайно негативними і руйнівними наслідками не лише для розвитку економіки, але й забезпечення прав працівників на гідну працю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Причини виникнення, розвиток і шляхи скорочення тіньового ринку праці є предметом інтересів вітчизняних та зарубіжних вчених. Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблеми тіньової зайнятості та її детінізації належить таким зарубіжним вченим як П. Гутман, Г. Гросман, Т. Корягіна, Л. Косалс, Ю. Латов, О. Олейник, О. Осипенко, Дж. Томас, Е. Фейг, К. Харт, Ф. Шнайдер, О. Шохін та ін. Серед вітчизняних учених, які ґрунтовно досліджували зазначену проблему, варто відмітити А. Баланду, В. Базилевича, А. Базилюк, З. Варналія, В. Гончарову, Е. Лібанову, І. Мазур, В. Мандибуру, О. Макарову, І. Петрову, М. Соколик, Г. Юрчик та ін.

При цьому увага цих вчених зосереджується в основному на

виявленні причин та аналізі наслідків існування тіньової зайнятості (І. Ангелко, Л. Яценко, Л. Якушенко, Н. Краус, Є. Самойленко та ін.), а також теоретичній сутності самого поняття та методах вимірювання даного явища (Г. Юрчик, О. Макаренко, Ю. Харазішвілі, А. Баланда, Л. Ткаченко та ін.). Менше або зовсім не розкритим є аспект розгляду тіньової зайнятості як фактора порушення права працівників на гідну працю.

Метою дослідження є оцінювання впливу тіньової зайнятості на забезпечення права працівників на гідну працю на прикладі ринку праці Рівненської області.

Виклад основного матеріалу. Нелегальна зайнятість існує в усьому світі, але масштаби її поширення дуже різні. Країнами з найменшою питомою вагою «тіньової» економіки визнані Швейцарія, США, Австрія, де цей показник становить менше 10% ВВП. Найгірші показники 60-70% ВВП у Грузії, Болівії та Азербайджані. В Україні, за даними експертних оцінок, цей показник коливається в межах 40-80% ВВП [1].

За офіційними даними Державної служби статистики України у I півріччі 2015 р. кількість зайнятого населення, яке працювало на неформальних робочих місцях, становила 4,3 млн осіб, що становило 26,4% від загальної кількості зайнятого населення (наприкінці 2014 р. цей показник становив 25,1%). Порівнюючи тенденції розвитку формальної та неформальної зайнятості в Україні в останні три роки слід відмітити їх протилежну спрямованість. Якщо рівень неформальної зайнятості населення з початку 2013 р. до середини 2015 р. зріс на 2,8%, то відповідно рівень формальної зайнятості за цей час скоротися на 2,3%. Взагалі за останнє десятиріччя доля неформально зайнятих збільшилась в 1,2 разу з 21,5% в 2005 році до 26,4% в 2015 році [2].

Варто відмітити, що на противагу всезагальному розумінню сутності явища «тіньова зайнятість» однозначного тлумачення даного поняття не має, адже більшість вчених наводить поняття «тіньова економіка», до складу якої входить також тіньова зайнятість. Дослідженням теоретичної сутності таких суміжних понять як «тіньова», «неформальна», «нерегламентована», «незареєстрована» зайнятість присвячена робота Г. Юрчик [3], яка класифікує зайнятість за ознакою легалізації, виділяючи незареєстровану тіньову зайнятість та незареєстровану кримінальну зайнятість. У свою чергу, в межах тіньової зайнятості автор виділяє зайнятість неформальну, тіньову в офіційному секторі економіки та зайнятість в неофіційному секторі економіки.

Згідно академічного тлумачного словника української мови «формально» – це офіційно, дотримуючись встановлених правил, виконуючи необхідні формальності [4]. Тому тіньова зайнятість, яка є незареєстрованою або зареєстрованою без виконання всіх правил, тобто формальностей (виплати частини заробітної плати «в конверті») може вважатися також і неформальною.

Тому під *тіньовою зайнятістю* варто розуміти зайнятість в секторі економіки без дотримання формальних ознак (офіційна реєстрація підприємницької діяльності, офіційне працевлаштування з укладенням трудового договору та виплатою всієї суми заробітної плати) (рис. 1).

За дослідженнями Міжнародного центру перспективних досліджень та вчених України основні причини виникнення тіньової зайнятості пов'язані з [5, С. 4; 6]:

1) низькими економічними стимулами до офіційного працевлаштування працівників, адже високі соціальні відрахування з заробітних плат на практиці не забезпечують достойні розміри пенсійних виплат;

Рис. 1. Поняття та ознаки тіньової зайнятості

* складено авторами

2) зростанням рівня безробіття та поширенням бідності серед значної частини населення України, що змушує домашні господарства шукати додаткові джерела заробітку. Як правило, джерелами таких (тіньових) доходів є приватна власність, особисте селянське госпо-

дарство, індивідуальна та сімейна зайнятість бізнесом та промислами, які не є зареєстрованими, виробничо-побутові послуги домашнім господарствам, неофіційна зайнятість у торгівлі, сфері послуг;

3) прагнення роботодавців знизити витрати на персонал та уникнути оподаткування, що спричинено високим податковим навантаженням на фонд оплати праці. На думку експертів, виплата заробітної плати «в конвертах» здійснюється, як правило, на малих і середніх підприємствах через високі нарахування на Фонд оплати праці;

4) відсутність ефективної системи контролю та покарання за неофіційне працевлаштування та неоподаткування заробітної плати;

5) гальмування економічних реформ, що перешкоджає інвестиційно-інноваційним процесам та не сприяє створенню гідних робочих місць в Україні;

6) розбалансованість ринку праці та освітніх послуг, що призводить до надлишку та недостачі професій на ринку праці.

Окрім названих причин, також варто відмітити низький рівень соціальної відповідальності та відсутність позитивного бренду більшості роботодавців України, а також низьку ефективність діяльності профспілкових організацій, що на більшості підприємств функціонують лише формально, або взагалі відсутні.

Хоча більшість вчених схиляється до думки, що тіньова зайнятість є негативним явищем все ж таки існують і певні позитивні моменти в існуванні цього явища для суб'єктів трудових відносин, що відображено в таблиці.

В умовах бідності, що є поширеною серед частини населення України, тіньова зайнятість виглядає як «рятівне коло» для забезпечення домогосподарств необхідними життєвими благами, що підтверджує перелік переваг для найманого працівника від існування цього явища. При цьому більш детального варто дослідити вплив тіньової зайнятості на забезпечення соціального захисту працівників.

З цією метою було проведено дослідження в Рівненській області з застосуванням соціологічного методу, зокрема було опитано 102 найманих працівника області на предмет забезпечення таких аспектів праці як формальність зайнятості, гідна тривалість робочого часу та соціальний захист.

Розподіл респондентів за статтю, віком, формою власності підприємства та категоріями персоналу наведено на рис 2-5.

Таблиця

Позитивні/негативні наслідки існування тіньової зайнятості для суб'єктів трудових відносин

Позитивні наслідки існування тіньової зайнятості	Негативні наслідки існування тіньової зайнятості
для держави	
<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення зайнятості населення, в т.ч. і неофіційної; - зменшення рівня безробіття; - підвищення платоспроможного попиту населення; - зменшення претендентів на отримання соціальних допомог 	<ul style="list-style-type: none"> - неможливість регулювання економіки за допомогою інструментів грошово-кредитної та податкової політик; - недоотримання коштів до державного бюджету та фондів соціального страхування
для роботодавця	
<ul style="list-style-type: none"> - можливість отримувати надприбутки; - повна фінансова та економічна залежність працівників від будь-яких примх роботодавця; - можливість уникнення відповідальності за неналежні умови праці; - право на звільнення працівника без будь-яких пояснень та відповідальності 	<ul style="list-style-type: none"> - відповідальність за порушення чинного законодавства з оплати праці; - вищий рівень плинності персоналу, що працює неофіційно; - залучення на тіньові робочі місця персоналу з нижчими конкурентними перевагами
для найманого працівника	
<ul style="list-style-type: none"> - можливість отримання заробітної плати разом із субсидією, державною соціальною допомогою та допомогою з безробіття; - простіше домовитись та отримати роботу; - вищий рівень заробітної плати, що обумовлено відсутністю/зменшенням податкових відрахувань 	<ul style="list-style-type: none"> - відсутність захисту з боку профспілки; - низький рівень соціального захисту; - зловживання з боку роботодавця щодо необґрунтованого зменшення заробітної плати

*складено авторами

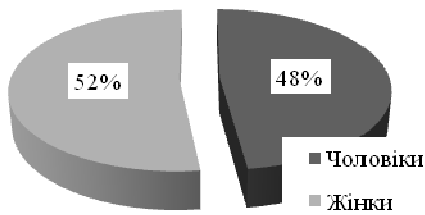

Рис. 2. Розподіл респондентів за статтю, %

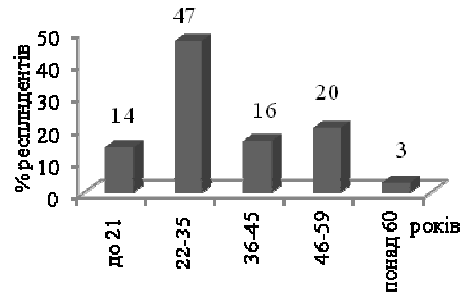

Рис. 3. Розподіл респондентів за віком, %

Найбільша кількість респондентів, які взяли участь в опитуванні мали вік 22-35 років, за статтю було опитано майже в рівній кількості жінок і чоловіків.

Рис. 4. Розподіл респондентів за формою власності підприємств, %

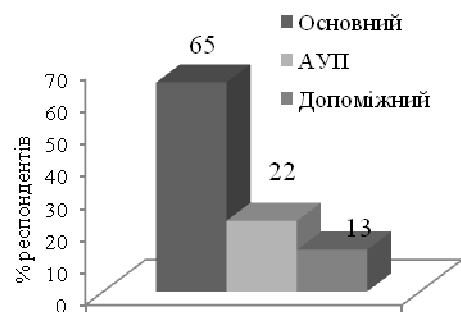

Рис. 5. Розподіл респондентів за категоріями персоналу, %

Більшість опитаних є найманими працівниками приватного сектору економіки, які належать до основного персоналу. В незначній кількості було опитано адміністративно-управлінський та допоміжний персонал.

Згідно результатів проведеного анкетування виявлено, що 30% найманих працівників працює неофіційно, тобто без укладання трудової угоди і запису до трудової книжки. Серед офіційно працюючих виявлено частку тих працівників, які отримують частково заробітну плату «в конверті», тобто за ознаками належать до тіньової зайнятості (рис. 6).

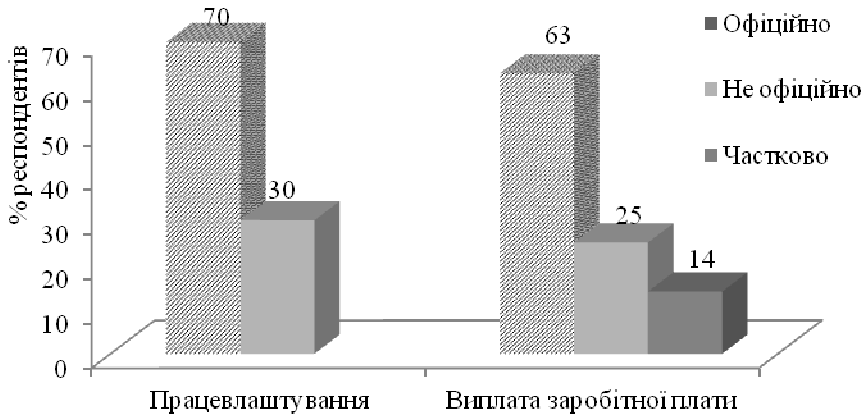

Рис. 6. Розподіл респондентів за ознаками тіньової зайнятості, %

Аналіз тіньової зайнятості у розрізі вікових груп показує, що у даному секторі економіки в основному працюють особи молодшого працездатного віку – 22-35 років (74% від загальної чисельності даної вікової групи), саме ця категорія населення є найбільш уразливою та соціально незахищеною в сучасних умовах господарювання.

З загальної чисельності населення пенсійного віку понад 33% зайняті в тіні, що зумовлена низькими розмірами пенсій та спонукає їх до пошуку тіньових джерел отримання додаткових засобів існування.

Також за ознаками тіньової зайнятості 63% отримують офіційно заробітну плату, повністю неофіційно отримують заробітну плату 25% респондентів та 14% отримують частково «в конверті». Незначні розбіжності у відсотку респондентів, які працюють неофіційно (30%) та тими, що повністю неофіційно отримують заробітну плату (25%) можна пояснити тим, що частина респондентів побоялась відповісти правдиво, зазначивши, що всю заробітну плату отримують неофіційно або необізнаністю чи легітимно виплачується їхня заробітна плата, чи офіційно вони працевлаштовані.

Отримання неофіційної заробітної плати порушує права працівників на адекватні заробітки і продуктивну працю. До того ж такі працівники повністю беззахисні перед роботодавцем, адже домовленість про розмір заробітків жодним чином не зафіксовано.

Аналіз результатів опитування підтверджує також перевищення розміру тіньової заробітної плати над офіційної, відповідно 3040 грн. проти 3780 грн. у випадку тіньової зайнятості, що в сучасних складних економічних умовах є досить значною перевагою при виборі роботи. З одного боку це ніби забезпечує принцип гідної праці

на адекватні заробітки, але порушує ряд інших принципів: забезпечення соціального захисту та дотримання прав працівників, стабільність та впевненість у збереженні роботи, безпечні умови праці [7, С. 12].

В умовах гострого дефіциту гідних вакансій працівники вимушені погоджуватися на будь-які запропоновані роботодавцем умови, що нерідко грубо порушують законні права працівників на отримання справедливої заробітної плати, безпечні та здорові умови праці, на соціальний захист, в тому числі право на пенсійні виплати, допомогу з тимчасової непрацездатності, право відмовитись працювати у вихідний чи святковий день, право на відпочинок за законодавством, право на захист профспілкових організацій тощо.

Зниження їх прав на дотримання відповідних видів соціального захисту підтверджу також проведене дослідження. Зокрема, майже 55% респондентів, що зайняті в тіні зазначили, що не користуються правом на оплачувану тимчасову непрацездатність, адже роботодавець «не вітає» перебування на лікарняному.

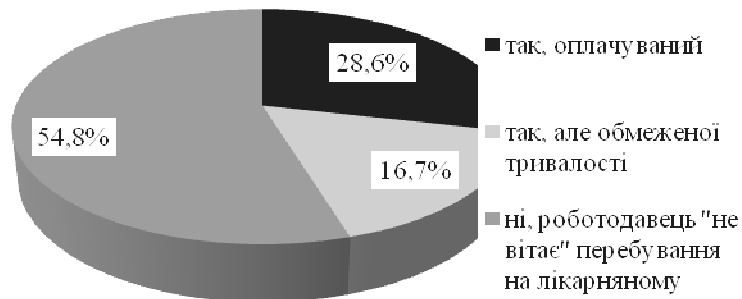

Рис. 7. Розподіл респондентів, яким притаманні ознаки тіньової зайнятості, за правом на оплачуваній «лікарняний» згідно законодавства

Біля 29% респондентів відповіли, що мають право на оплачуваній лікарняний і це очевидно ті працівники, які працевлаштовані офіційно, але отримують частково тіньову заробітну плату. Решта користуються правом на тимчасову непрацездатність, але обмеженої тривалості (зазвичай, роботодавець дозволяє не більше 1-2 дні), що очевидно не сприяє забезпеченню продуктивної зайнятості.

За висновками опитування виявлено також порушення права найманих працівників на відпочинок – щорічну оплачувану відпустку та обідню перерву, а також законодавче дотримання регулювання тривалості робочого часу.

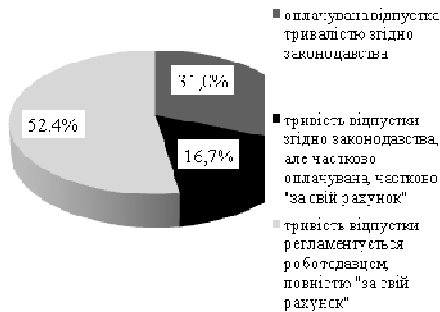

Рис. 8. Розподіл респондентів, яким притаманні ознаки тіньової зайнятості, за правом на щорічну оплачувану відпустку, %

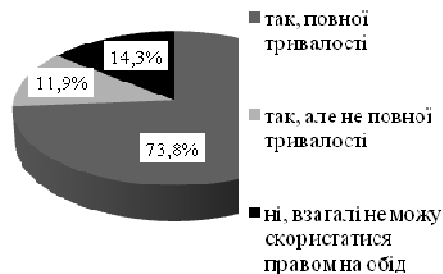

Рис. 9. Розподіл респондентів, яким притаманні ознаки тіньової зайнятості, за правом на обідню перерву, %

З загальної чисельності респондентів, що працюють неофіційно або офіційно, отримуючи частково заробітну плату «в конверті», половина зазначили, що тривалість їх щорічної відпустки залежить від домовленостей з роботодавцем і оплачується ними самостійно. 31% респондентів зазначили, що вони мають і користуються своїм правом на щорічну оплачувану відпустку повної тривалості, тобто це ті наймані працівники, які працевлаштовані офіційно.

Понад 73% працівників, які працюють в тіні, мають право і фактично використовують його на обідню перерву. Хоча залишається досить значний відсоток, тих, хто не користується обідньою перервою повної тривалості або взагалі не мають на неї права – понад 26% респондентів даної категорії.

Також в результаті опитування виявлено порушення трудового законодавства в частині забезпечення максимальної тривалості робочого тижня.

Тільки приблизно п'ята частина респондентів працюють в межах 40 годин на тиждень, решта працюють більше встановленої норми (рис. 10). При цьому значною є частка працівників, тривалість робочого тижня яких значно перевищує законодавчо встановлені норми, так, 38% респондентів працюють понад 50 годин на тиждень.

Нерідко тіньова зайнятість набуває примусового характеру, особливо коли працівники змушені виконувати додатковий обсяг робіт. У результаті збільшується захворюваність, погіршується якість робочої сили, руйнується психологія людини-працівника, що загалом порушує право найманих працівників на гідну працю.

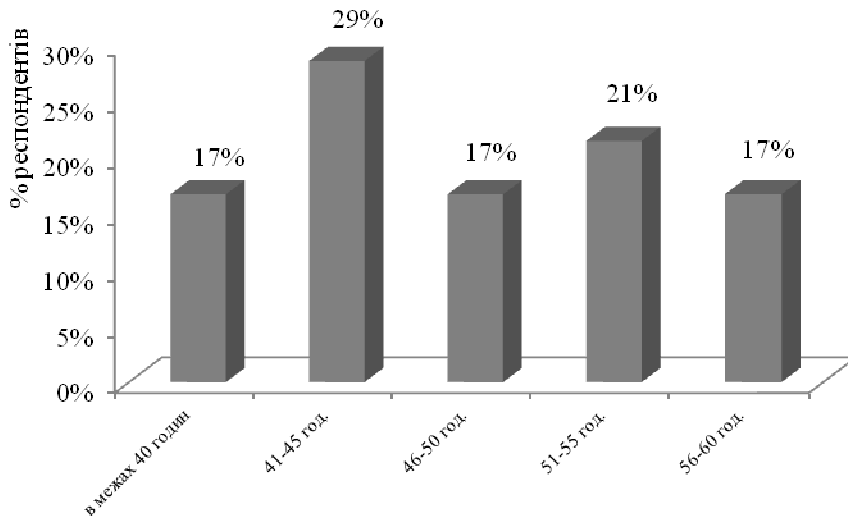

Рис. 10. Розподіл респондентів, яким притаманні ознаки тіньової зайнятості, за тривалістю робочого тижня, %

Висновки. Отже, результати опитування працівників області підтверджують порушення права працівників на гідну працю. При цьому небажання змінювати свій статус зайнятості на офіційний, обумовлено не лише дефіцитністю гідних робочих місць в області, але й низькою вмотивованістю працівників щодо здобуття офіційного працевлаштування, безвідповідальністю та низьким рівнем контролю за дотриманням роботодавцями всіх прав працівників, в тому числі з боку профспілкових організацій.

1. Прищенко Н. А. Тіньова економіка, сутність, прояви, соціально-економічні наслідки [Електронний ресурс] / Н. А. Прищенко. – Режим доступу: dspace.oneu.edu.ua/ 2. Яценко Л. Д. Ризики поширення та шляхи мінімізації тіньової зайнятості в Україні [Електронний ресурс] / Л. Д. Яценко, Л. М. Якушенко. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/tinyova_zaynatist-71558.pdf 3. Юрчик Г. М. Оцінювання масштабів і наслідків тіньової зайнятості в Україні [Електронний ресурс] / Юрчик Г. М. // Соціально-трудова відносини: теорія та практика. – 2013. – № 1 – Режим доступу: [file:///C:/Users/user/Downloads/stvttp_2013_1_22%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/user/Downloads/stvttp_2013_1_22%20(1).pdf) 4. Академічний тлумачний словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/formaljno> 5. Ангела Бочі. Тіньова економіка в Україні: причини та шляхи подолання [Електронний ресурс] / Ангела Бочі, В. Поворозник; Міжнародний центр перспективних досліджень. – Режим доступу: http://icps.com.ua/assets/uploads/files/t_novaekonom_kaukra_ni.pdf 6. Ангелко І. В. Тіньова зайнятість населення України: причини, наслідки та шляхи подолання [Електронний ресурс] / Ангелко І. В. // Вісник Хмельницького національного університету, 2012, № 2, Т. 1 – Режим доступу: www.nbu.gov.ua/ 7. Decent work indicators : guidelines for producers and

users of statistical and legal framework indicators: ILO manual: second version / International Labour Office. – Geneva: ILO, 2013 [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---integration/documents/publication/wcms_229374.pdf

Рецензент: д.е.н., професор Міщук Г. Ю. (НУВГП)

**Shyshkina E. O., Candidate of Economics, Senior Lecturer,
Pokhno V. O., Senior Student** (National University of Water and
Environmental Engineering, Rivne)

SHADOW EMPLOYMENT AS A FACTOR OF VIOLATIONS OF THE WORKERS RIGHT FOR DECENT WORK

The essence of the concept of "shadow employment", the causes and consequences of its existence for subjects of labor relations is given. The influence of shadow employment as a factor of violation of workers' right to decent work is justified. Theoretical ways of reducing the shadow employment of the population of the Rivne region are proposed.

Keywords: shadow employment, causes and consequences of shadow employment, decent work, advantages and shortcomings of the existence of shadow employment.

**Шишкіна Е. А., старший преподаватель, Похно В. А.,
студентка** (Национальный университет водного хозяйства и
природопользования, г. Ровно)

ТЕНЕВАЯ ЗАНЯТОСТЬ КАК ФАКТОР НАРУШЕНИЯ ПРАВА РАБОТНИКОВ НА ДОСТОЙНЫЙ ТРУД

Приведено сутність поняття «теневая занятость», причини і послідовства її існування для суб'єктів трудових відносин. Обосновано вплив теневої зайнятості як фактора порушення права працівників на достойний труд. Предложено теоретичні способи скорочення теневої зайнятості населення Рівненської області.

Ключевые слова: теневая занятость, причины и последствия теневой занятости, достойный труд, преимущества и недостатки существования теневой занятости.
